

TEMES

Els sistemes de comunicació i cultura a Catalunya durant el segle XX. Una proposta d'interpretació¹

Joan Manel Tresserras

UNIVERSITAT AUTÒNOMA DE BARCELONA

Un panorama general sobre l'evolució dels sistemes de comunicació a Catalunya durant el segle XX mostra tres grans processos, corresponents als períodes delimitats entremig per la guerra de 1936-39 i pel relleu entre el règim franquista i la monarquia constitucional (1975-79). Assajarem una interpretació de cadascun d'aquests tres períodes que compta, en el cas dels dos primers, amb un considerable bagatge de reflexions prèvies i de debats, així com també —no cal dir-ho— amb una bibliografia específica abundant i contrastada. Per al tercer període, en canvi, la proposta ha de ser considerada com una primera aproximació molt condicionada per la presa de posició política.

¹ Aquest text recull les línies bàsiques de la intervenció realitzada el 17 de desembre de 1999 a la III Trobada de la Xarxa Mediterrània d'Història Cultural. El seu plantejament bàsic coincideix amb l'exposat, gairebé simultàniament, a «La comunicació a la Catalunya del segle XX», *L'Avenç* (Barcelona), 243 (gen. 2000).

El primer terç del segle XX: massificació i catalanització

Partint d'una embranzida projectada des dels anys vuitanta del segle XX, podem observar el desplegament progressiu dels elements configuradors d'una societat de comunicació de masses. Amb punts d'inflexió com ara la constitució de la Mancomunitat (1913-14), la seva liquidació per la dictadura primoriverista (1923-25) o la proclamació de la República (1931), aquest primer procés de massificació i modernització de la comunicació i la cultura es va perllongar fins a la guerra de 1936-39.

Aquella embranzida i el desplegament d'elements de massificació, cal vincular-los a factors com ara l'efecte d'una industrialització que va penetrar també —encara que amb un cert retard— en la producció cultural, l'increment del ritme d'urbanització, i els avenços de l'alfabetització i l'escolarització. Va ser l'època del progressiu canvi de testimoni entre la generació modernista, protagonista del canvi de segle, i la generació marcada pel noucentisme, que va assolir una gran presència i influència cultural a partir dels anys d'actuació de la Mancomunitat. La primera havia assistit entusiasta a l'extensió del ferrocarril, la millora de les impremtes, la proliferació de la fotografia, el naixement del cinema, les aplicacions de l'electricitat, els primers automòbils, l'associacionisme cultural, esportiu i recreatiu. La segona va ser filla de tot l'anterior i la constructora de projectes de divulgació i d'intensificació de les noves formes de vida lligades a la modernitat. Va ser la generació de la ràdio, de les músiques internacionals, de les modes efímeres, de l'aviació, dels arquetips de difusió cinematogràfica, de les polítiques populistes, de la irrupció de la «publicitat científica» i les beceroles de la mitologia del consum.

A Barcelona i a les principals viles i ciutats hi havia una onada humana que protagonitzava una veritable revolució de les formes de vida (les maneres de vestir i de menjar, la moral i els comportaments públics i privats, les il·lusions, la higiene i la salut, el parament de les cases, les concepcions del món, «el ritme de vida» i els models a imitar), orientats per una promesa de modernitat que vehiculaven principalment els mitjans de comunicació. Llibres, periòdics, pel·lícules, revistes, espectacles, cançons, cromos, la veu dels aparells radiofònics, anaven provocant un increment de la quantitat d'informació disponible i l'acceleració de la seva circulació pel sistema. D'aquesta manera, les persones s'adaptaven a la necessitat

d'augmentar la seva capacitat efectiva, individual i social, d'emetre, rebre i emmagatzemar informació. I, paral·lelament, entraven a participar en la nova divisió social, característica de la societat de masses, entre actors i espectadors.

El nord d'aquesta revolució cultural en la qual participen activament els sectors populars, d'aquesta «generació elèctrica», de les seves lluites per la reducció de la jornada laboral i l'alliberament de temps per dedicar al lleure i a les aficions, era augmentar el seu nivell de consum i guanyar espais d'integració social. Perquè volien participar en la modernitat en construcció i evitar de quedar-ne exclosos. Perquè la llavor de la subversió només podria germinar si obligaven els sectors dirigents a haver de compartir la música, la sanitat, la moda, l'art, els espectacles, etc. ni que fos en la versió seriada i industrialitzada característica de la comunicació i la cultura de masses.

La República va suposar en molts aspectes un triomf de l'impuls d'aquests sectors que s'havien apropiat del potencial més alliberador de la modernitat. El protagonisme, altra vegada, dels mitjans de comunicació hi va ser fonamental. Les publicacions van multiplicar-se en una explosió expressiva que es va mantenir fins a l'esclat de la guerra. En càlculs recents, que han tingut en compte la totalitat de les fonts disponibles, podem observar com en els trenta anys que van del 1900 a l'eclosió republicana, la venda de diaris a Catalunya va passar de menys de 100.000 a més de 600.000 exemplars.²

La circulació de la informació i l'organització de les relacions i els intercanvis tenien, a la Catalunya del 1900, una ferma base local i comarcal. Les xarxes de comunicació estaven generalment condicionades per factors de proximitat i de territorialitat. El ferrocarril i l'ampliació de la

² A. F. ESPINET i J. M. TRESSERRAS, *La gènesi de la societat de masses a Catalunya, 1888-1939*, Servei de Publicacions UAB, 1999, pàg. 73-76 i quadre pàg. 77. També per poder resseguir la formació d'un discurs periodístic de masses i la renovació del periodisme. Sobre l'evolució específica de la premsa durant la part central del període, vegeu J. L. GÓMEZ MOMPART, *La gènesi de la premsa de masses a Catalunya (1902-1923)*, Barcelona, Pòrtic, 1992. En aquest article només apareixen de passada al·lusions a sectors com per exemple el del cinema i la música. En el cas del cinema hi ha una abundant bibliografia, prou coneguda. En el cas de la música, estudiada com a indústria cultural, cal destacar el llibre de D. E. JONES i J. BARÓ, *La indústria musical a Catalunya*, Barcelona, Llibres de l'Índex, 1995.

xarxa viària havien reforçat el paper urbanitzador i l'atracció modernitzadora de Barcelona però, per a la major part de la població i en la majoria de les activitats, la clau dels contactes i dels missatges era local o pròxima.

La millora dels transports, l'extensió de l'escolarització, el descens lent però progressiu de l'analfabetisme, i el gregarisme associatiu (cultural recreatiu, esportiu o politicosindical) van permetre la implantació d'una barreja de materials que van reforçar la percepció de cohesió cultural en la població catalana. Una bona part d'aquells materials procedien dels fons de la memòria oral popular i literària de la Renaixença i havien estat reelaborats pels costumismes modernistes. Una altra part ben significativa responia a l'adopció popularitzada de «novetats» importades dels principals centres culturals europeus per la mateixa generació intel·lectual modernista.

En aquelles condicions i amb aquell bagatge, una lleugera modernització de la premsa i de l'edició catalanes (renovació de les impremtes, ampliació del públic lector, millora i agilitació de les xarxes de distribució, professionalització minoritària però incipient en el periodisme i la literatura, ús intensiu del telègraf i el telèfon) i una ràpida incorporació de les meravelles tecnològiques de l'època (cinema, automòbil, fonògraf, publicacions il·lustrades i fotogràfiques, telèfon, aviat —1924— la ràdio), contribuïen a reforçar la vitalitat d'un ecosistema de comunicació de base catalana organitzat al voltant de Barcelona i amb nusos a les principals ciutats del país.

Mentrestant, l'esforç de l'Estat de la Restauració per vertebrar un sistema espanyol basat en una xarxa centralitzada de transports i comunicacions, la centralització administrativa, l'escolarització uniformitzadora (de la llengua, la història, la tradició literària...), la premsa de Madrid, etc., topava a la Catalunya industrial amb una dinàmica regional nacional que tenia una fesomia pròpia i que posava límits a la implantació del sistema de comunicació espanyol impulsat des del mateix Estat.

Per això, encara que la premsa editada a Catalunya a començament de segle utilitzava com a llengua predominant el castellà, i només en els àmbits més literaris o més vinculats a la tradició oral popular quotidiana (com ara la sàtira o l'humor) el pes del català era superior, el reforçament estructural del sistema de comunicació català i la seva operativitat com a maquinària nacionalitzadora van trobar moltes escales. Quan la intel·lectualitat noucentista, emparada en l'acció i el patronatge de la

Mancomunitat, va poder formular les seves propostes de modernització del país al voltant de nocions com les de la Catalunya-ciutat, molts elements del seu discurs van impregnar l'opinió col·lectiva. Amb l'enlluernament de les noves energies, els nous materials i les fites tecnològiques, l'ideari burgès de modernitat, progrés i cosmopolitisme havia anat tenint acceptació i, malgrat la vitalitat de la cultura popular socialment compromesa, la dels ateneus i del sindicalisme autodidacte, havia impregnat no tant els discursos com els desitjos: el pont entre les imatges opulentes del cinema i el món dels somnis.

Malgrat la radicalitat dels conflictes socials i el fre interposat per la dictadura primoriverista, l'associació entre modernització i catalanització s'havia sedimentat entre amplis sectors de la població. Això traduïa el reforçament d'un entramat de mitjans, empreses, associacions i organitzacions que constituïen un veritable sistema català de comunicació, connectat al sistema general espanyol, però d'una especificitat creixent. Les tendències predominants, tot i el pes encara del castellà, apuntaven clarament a un augment dels mitjans i dels consums en llengua catalana.³ Quan modernització i catalanització van acabar de fondre's entre els sectors obrers i populars amb les idees de llibertat, justícia i progrés, i van donar pas al triomf republicà de 1931, l'acceleració d'aquelles tendències va mostrar una vitalitat extraordinària i feia presagiar un capgirament de les rutines més dependents de la cultura i del sistema comunicacional espanyol.

Els anys del franquisme: l'etnocidi, les relíquies i els primers intents de reconstrucció

La lògica militar que va inspirar la implantació de l'Estat franquista a Catalunya va determinar, simultàniament, el desmantellament del sistema de comunicació i cultura anterior, i la construcció d'un nou ordre comunicatiu totalitari. Malgrat la importància dels esforços per flexibilitzar la rigidesa de l'aparell informatiu i comunicatiu franquista, i els exemples de

³ A banda d'episodis significatius com les grans tirades de revistes (*La campana de Gràcia*, *L'Esquella de la Torratxa* o *Patufet*, o el canvi de *La Publicidad* esdevinguda *La Publicitat* el 1922, i convertida en diari en català de referència per a bona part de la intel·lectualitat del país), a F. ESPINET i J. M. TRESSERRAS, *La gènesi...* es poden veure dades concloents sobre la tendència global catalanitzadora del sistema de comunicació a Catalunya durant el primer terç del segle XX.

resistència i contestació que es van anar fent més abundants d'ençà de la segona meitat dels seixanta, aquest segon procés va marcar un període que va durar fins a la mort del dictador Franco i es va encavalcar amb els primers anys de la transició política (com a mínim fins al 1978-79: aprovació de la Constitució espanyola, aprovació de l'Estatut de Catalunya).

El franquisme va suposar, immediatament, la negació de la possibilitat de disposar d'un sistema català de comunicació i cultura. De bon començament es va posar en marxa la destrucció o la incautació d'infraestructures (impremtes, emissores de ràdio, escoles, locals, etc.); el desballestament del patrimoni (biblioteques, arxius, museus, fons documentals), l'anihilació dels quadres socials que podien representar la continuïtat amb la tradició anterior a la guerra (execució, empresonament, exili, silenci imposat, eradicació, van ser exercides implacablement sobre dirigents polítics i sindicals, mestres i professors, periodistes i escriptors, artistes i intel·lectuals); la proscripció d'entitats, activitats, representacions associades als republicanismes i a la catalanitat; i la il·legalització pública de la llengua. Es tracta dels aspectes bàsics de qualsevol política comunicativa etnocida: anul·lar la infraestructura de l'ecosistema comunicacional, inhabilitar la llengua que li serveix d'instrument articulador i diferenciador bàsic, expulsar del sistema els professionals i els principals dipositaris de la memòria col·lectiva, bloquejar i eliminar els referents compartits en qualsevol de les seves formes i suports per tal de dissoldre i empobrir els continguts distintius, i desestructurar les formes d'organització i d'associació.

De manera complementària, cal considerar que la llarga durada d'aquesta política va establir un tall generacional en molts aspectes irreparable, tall generacional en forma de desconnexió respecte a la tradició catalana prebèl·lica i la seva substitució sistemàtica des de l'aparat institucional per l'Estat totalitari. El buit informatiu i simbòlic sobre el propi passat i la pròpia identitat havia de facilitar, amb la força acumulativa dels anys, l'adopció d'interpretacions noves compensatòries, especialment entre la població de formació cultural més rudimentària. I això mentre, simultàniament, sobretot a partir de finals dels cinquanta, es van desencadenar dos fenòmens socials transcendents: el salt demogràfic català impulsat per la immigració, i l'aparició d'aparells i comportaments nous que van internacionalitzar i homogeneïtzar la cultura occidental.

La posada en marxa d'un intens desplaçament de població procedent principalment de l'interior i del sud d'Espanya cap a les àrees més industrials i urbanes de Catalunya, va prendre una magnitud molt superior a l'allau precedent de la segona i la tercera dècades del segle. Aquest flux migratori va determinar una recomposició progressiva de les classes populars a Catalunya, cosa que va modificar profundament el contingut dels seus dipòsits de memòria, de les tradicions originàries compartides, i el sentit dels mecanismes familiars espontanis de reproducció identitària. La inèrcia històrica que havia garantit la reproducció de la llengua i la cultura catalanes, malgrat la deserció de nuclis dirigits i les crisis de l'alta cultura, pel fet que era «naturalment» percebuda i reactualitzada com a pròpia pel gruix dels sectors populars, començava a ser posada en qüestió. Si el règim havia anorreat el sistema comunicacional, la incorporació intensiva a la comunitat de nous membres de tradició de procedència diferent va ser un element decisiu de qualsevol opció futura de reconstrucció.

D'altra banda, a l'àrea europea occidental, després de la Segona Guerra Mundial, la irrupció de la televisió, la consagració de la societat consumista i la popularització dels viatges i el turisme, van provocar un salt en la internacionalització de la cultura. Durant la dècada dels seixanta la transformació s'havia fet evident. El cinema, el *boom* discogràfic juvenil generat per l'ús intensiu de la ràdio i l'abaratiment dels tocadiscos, la difusió de vistoses modes i comportaments generacionals provinents dels grans centres metropolitans (la costa de Califòrnia, Nova York, Londres, París), van trobar en la televisió el vehicle adequat per estendre's. Fins i tot en el cas de l'hermètica i vigilada TVE.

Coincidint amb el desplegament de l'estat del benestar i el creixement del consum familiar també entre les classes treballadores i mitjanes (cotxes, electrodomèstics, viatges, vacances, massificació de l'accés a la universitat), la cultura occidental s'estava transformant i vivia una primera globalització. Les petites cultures quedaven arraconades davant del pes de les grans indústries i els grans mercats de la comunicació. I això passava quan, com hem vist, la cultura i el sistema de comunicació específicament catalans eren proscrits i les classes populars renovaven, enmig d'una precarietat extrema, el seu patrimoni mental i sentimental. Les rutines i els automatismes que es van derivar d'aquests encreuaments,

especialment pel fet que es produïssin sota les dures condicions del franquisme, van introduir-se en l'arrel dels comportaments i els hàbits de recepció cultural d'aquelles classes.

L'Estat franquista, com ja hem assenyalat, va destruir sistemàticament tot el que havia pogut sobreviure a la guerra del vell sistema de comunicació i cultura. En el seu lloc, s'hi van desplegar els aparells, les institucions i els mitjans segregats pel propi Estat, acompanyats d'estructures de provada fidelitat al règim. La «*prensa del movimiento*», la censura prèvia, el manteniment d'una legislació de guerra i el monolitisme dels «*diarios hablados*» de difusió obligatòria, eren puntes visibles d'una obsessió pel control de la informació. Però el ventall d'obsessions del «*nacionalcatolicismo*» abraçava des del púlpit fins a les aules, unificant la moralitat severa de la «*reserva espiritual de occidente*» i la mitologia del passat de la «*unidad de destino en lo universal*». Llibres, films i tebeos sacralitzaven els personatges «exemplars», mentre la ràdio, el cinema, les revistes i, d'ençà de 1957-59, la televisió, proporcionaven un nou *star system* homologat i addicte de toreros, cupletistes, futbolistes i grups folklòrics. A falta de majors índexs de lectura i de la possibilitat de bastir una premsa de masses convencional, i segrestada la informació política, ocuparen l'espai de la lectura popular la premsa esportiva (preferentment entre els homes), la premsa del cor (preferentment entre les dones), i la premsa de «successos». La producció barcelonina, amb el pes aclaparador de *La Vanguardia Española*, no diferia del conjunt espanyol. Com tampoc no diferien gaire les novel·les adaptades en la programació de radioteatre o les recomanacions dels consultoris sentimentals. Els mitjans de comunicació vertebraven l'Espanya que es volia «*Una, Grande y Libre*». Lliure, sobretot de qualsevol temptació dissident.

El procés de reconstrucció d'unes xarxes culturals catalanes, que s'havia anat enfortint amb una certa continuïtat al llarg d'un segle, havia quedat arrasat per la guerra i la dictadura. Els dubtes que haguessin pogut tenir els còmplices catalans del dictador es van esvaïr ben aviat. La desaparició o l'estroncament definitiu de la tradició nacional catalana, mancada dels mínims instruments de reproducció, semblava difícilment eludible. Calia, doncs, preservar les relíquies, resistir, esperar l'oportunitat de recomençar. I, fracassades les esperances de suports internacionals i d'un il·lusori caràcter efímer de la dictadura, amb el poc disponible, va

reiniciar-se, efectivament, una lenta reconstrucció. Però va ser una reconstrucció llastada, no només per la repressió i la rigidesa del franquisme, sinó també pel seu impuls inevitablement parcial, possibilista i voluntarista. Massa factors d'excepcionalitat agregats i durant massa anys per constituir una plataforma prou sòlida; finalment, van arribar les noves oportunitats.

La promulgació d'una nova Llei de premsa el 1966 reconeixia la necessitat del règim d'obrir-se i adaptar-se a les noves condicions imposades per la conjuntura internacional i la promiscuïtat cultural provocada pel turisme, la urbanització, la industrialització i els mitjans de comunicació. Llavors, les formes incipients de resistència catalana ja havien provat de consolidar-se amb revistes com ara *Canigó*, *Serra d'Or*, patrocinada des de Montserrat, *Oriflama*, *Presència*, i *Tele/Estel*.⁴ La ràdio, regulada per un decret de 1952, incloïa esporàdicament durant els seixanta algunes emissions teatrals en català i el programa de Salvador Escamilla «Radioscope». Els èxits musicals de la Nova Cançó i la seva difusió per les noves emissions en FM van contribuir a trencar una monotonia que només va variar substancialment el 1976, amb la inauguració de Ràdio 4 (d'RNE), primera emissora íntegrament en català, i les transmissions de futbol en català de J. M. Puyal a Ràdio Barcelona (cadena SER).

Pel que fa a la televisió, després de l'arribada de les emissions de TVE el 1959, i l'inici de la programació elaborada a Barcelona («Club Miramar»), no va ser fins el 1960 que es va desvetllar una veritable passió televisiva (a la ciutat de Barcelona hi havia tot just 25.000 receptors). Aviat l'adquisició d'aquells aparells va esdevenir un signe d'estatus i l'objectiu principal entre els consums emblemàtics familiars. L'augment de la producció, la venda d'aparells i l'eixamplament de l'horari de programació al llarg dels seixanta, van situar la televisió en el centre del sistema de comunicació. Però la introducció del català va haver de recórrer a les escletxes accidentals (per exemple, les paraules de solidaritat de Núria Espert, el 1962, arran de les inundacions del Vallès; el premi en el Festival

⁴ Vegeu DIVERSOS AUTORS, *Tele/Estel, Arreu, Oriflama, Canigó i Presència. Cinc revistes catalanes entre la dictadura i la transició*, Diputació de Barcelona/Col·legi de Periodistes de Catalunya, 1987. Per al cas de *Serra d'Or*, la tesi doctoral de Carme Ferré (UAB, Departament de Periodisme i Ciències de la Comunicació, 1997).

de la Canción Mediterránea, el 1963, per a la cançó «Se'n va anar», interpretada per Raimon i Salomé). Al final del 1964, amb prop de 500.000 receptors a Catalunya, s'encetava l'espai mensual «*Teatro Catalán*» i, el 1967, el també mensual *Mare Nostrum* —amb títol en llatí per evitar suspicàcies— quan les emissions estatals de la tarda s'havien acabat. Després, va caldre esperar els reportatges de «Giravolt» (1973) i els informatius «regionals» (*Miramar*, 1974).

A la darrereria del franquisme, podien identificar-se els següents sistemes de comunicació a Catalunya: el gran sistema de comunicació d'abast espanyol i d'expressió castellana vinculat a l'acció de l'Estat i construït sobre els grans mitjans de comunicació públics i privats, susceptible d'alguna concessió esporàdica a singularitats «tolerables» de signe català; un conglomerat fragmentat i dispers de petits sistemes, integrats per associacions d'abast parroquial, cultural o cívic, capaces d'editar alguns butlletins, difondre un nombre reduït de revistes, organitzar concerts, posar en circulació retalls de la memòria de preguerra, facilitar el contacte entre els supervivents i una nova generació emergent d'intel·lectuals de devoció catalana, i generar un moviment creixent d'interès i de compromís amb la llengua catalana; i unes xarxes discretes o subterrànies —de vegades, directament clandestines— que enllaçaven les idees, els projectes i les iniciatives de contestació a la dictadura, i que mantenien molts punts de connexió amb el conglomerat anterior.

El veritable moviment generat al voltant de la Nova Cançó, vinculat a la rebel·lió juvenil, la capacitat d'autoorganització i mobilització de la societat civil, i les reivindicacions i aspiracions dels sectors populars, pot ser considerat com la màxima expressió de l'autonomia comunicativa i cultural davant del règim assolida durant els primers setanta. L'erosió de la rigidesa d'alguns dels mitjans del sistema general, facilitada per la incorporació d'una nova generació de treballadors i periodistes, i la col·laboració entre el conglomerat resistent i les xarxes «alternatives», van contribuir a generar les complicitats bàsiques de l'unitarisme antifranquista que va afavorir la creació de l'Assemblea de Catalunya.

Després de la mort del general Franco i durant tota la primera etapa de transició a la monarquia constitucional, l'eufòria per la nova situació i l'espai de llibertats que s'obria va fer pensar que era possible un ample moviment de masses catalanista compromès amb la construcció d'una cultura

nacional i la recuperació de la llengua. Però ben aviat va quedar clar, d'una banda, que les bases de l'acció unitària eren fràgils —especialment després de les eleccions de 1980— i que la capacitat d'adaptació de l'ecosistema espanyol de comunicació, passades les primeres ressaques democràtiques, no només no quedava reduïda sense la dictadura, sinó que, a partir de la posició preeminent obtinguda durant el règim anterior, podia encara envigorir-se i legitimar-ne l'hegemonia.

Catalunya dins l'Espanya democràtica: les dificultats de la reconstrucció i els reptes de la globalització comunicacional

La reconstrucció o, millor, la construcció d'un sistema de comunicació que pogués garantir la revitalització, la renovació i la projecció cap al futur de la cultura comunitària nacional catalana no podia resultar fàcil. Sobretot perquè, durant la dècada dels vuitanta, la maquinària comunicativa productora i reproductora de la cultura nacional espanyola —a diferència de la situació descrita a començament de segle— era realment potent i afrontava els reptes de la concentració en grans grups i de la globalització dels grans mercats lingüísticoculturals, amb una infraestructura i uns hàbits d'implantació molt potents. Molt potents fins i tot en l'espai català, on bona part de les renovades classes populars —i no pas només aquestes— concebien aquells mitjans i aquella cultura com a bases constitutives de la seva experiència sentimental, de la seva identitat.

Complementàriament, després d'anys de viure la cultura catalana com una militància i una reivindicació en clau resistent, protectora i defensiva, resultava molt difícil acceptar que la nova dinàmica mundial imposés unes condicions que feien poc eficients les polítiques culturals defensives, i exigien polítiques ofensives. Unes polítiques més orientades a guanyar presència creixent en el futur que no pas a denunciar les flagrants agressions patides en el passat, d'afirmació interior però també de projecció exterior, de grans inversions, de creativitat i d'innovació en els continguts, adreçades a públics acostumats a uns estàndards internacionals.

En qualsevol cas, des del final dels setanta, recollint l'impuls anterior de lluites per les llibertats i pel reconeixement dels valors democràtics, es va poder assistir a un procés, encara obert, de reconstrucció d'un sistema català de comunicació i cultura. Aquest procés va estar condicionat per un

doble objectiu implícit. Calia, en primera instància, procurar restablir aquelles infraestructures i aquells materials, instruments i referències culturals que el franquisme havia destruït. Però també calia, al mateix temps, provar d'inserir aquest sistema parcialment reconstruït i reactualitzat en un medi humà profundament transformat i en un context global d'interconnexió i d'hibridació cultural.

Han estat, els d'aquest darrer període, uns anys durant els quals les institucions democràtiques —des dels ajuntaments fins a la reinstaurada Generalitat— han tingut una intervenció decisiva en el desplegament d'un sistema de comunicació català nou, i en la formulació d'objectius i polítiques tendents a corregir la dinàmica d'un mercat de rutines i consums heretats del franquisme. Aquesta centralitat de les institucions públiques, malgrat la precarietat dels seus recursos i una capacitat d'iniciativa política sovint escassa, ha estat forçada per la manca d'interès manifestada no només pels grups empresarials multinacionals del sector, sinó pel mateix empresariat català i per les institucions financeres locals. Així, ha anat quedant a mans de la iniciativa pública la possibilitat de competir amb la creixent internacionalització de la producció informativa i cultural, i la tendència del capital local a preferir el gest modest de mecenatge en comptes de fer inversions i crear les bases d'un potent sector privat català en l'àmbit dels mitjans i les indústries de la comunicació.

Si n'exceptuem les interessants iniciatives empresarials o institucionals que han dinamitzat de manera excepcional l'àmbit de la comunicació local i de la informació de proximitat (premsa local i comarcal, ràdio i televisió municipals), pel que fa al sistema català, trobem que un nombre reduït d'empreses, generalment amb projectes poc ambiciosos, no han estat capaces, durant vint-i-cinc anys, d'assumir el risc d'una modificació profunda de l'oferta i d'intervenir sobre el mercat local i nacional català per canviar-li les orientacions. Contràriament, salvant-ne poques excepcions, mentre que algunes empreses eren venudes o quedaven absorbides per grans companyies multinacionals, algunes altres traslladaven les seues o els centres de decisió a Madrid, i unes terceres continuaven doblegant-se a les condicions temàtiques i lingüístiques llegades per la dictadura. Mentrestant, des d'un punt de vista de la difusió d'estereotips i d'elements de referència sobre la pròpia cultura, institucions i grups han

anat perpetuant també uns eixos de divisió i de dualització de la societat catalana per raó també de les seves inclinacions lingüísticoculturals, i no pas només de les determinacions socioeconòmiques.

Mentre que alguns establien uns paràmetres de cultura catalana —molt connotats des d'una perspectiva etnicofolklorica— que la feien derivar fonamentalment d'una part de la cultura desplegada durant la resistència a la dictadura —*cultureta*—, d'altres justificaven la mera prolongació d'una genèrica cultura espanyola multitudinària de consums determinats per les propostes del període franquista —*culturilla*—, com si es tractés d'una cultura genuïnament popular a incorporar com a veritable cultura dels sectors populars immigrants. La primera d'aquestes herències culturals ha estat sacralitzada per molts dels seus enarboradors, que li han evitat la imprescindible revisió crítica en nom de la seva hipotètica substancial catalanitat i el seu caràcter antifranquista. Amb la segona herència ha passat una cosa semblant i ha estat també sacralitzada en nom d'un suposat vincle, no pas amb el folklore i els mitjans de comunicació de masses devots de l'Estat franquista, sinó amb unes hipotètiques classes treballadores immigrades i les seves genuïnes arrels. La reproducció d'aquesta dualitat ha dificultat enormement el bastiment d'un sistema català de comunicació i cultura, i la modificació de les inèrcies del mercat.

En l'àmbit de la premsa, la ràpida emergència i caiguda del grup editor del *Mundo Diario* (1974-1980), afavoridor d'un públic lector de perfil progressista, va poder ser aprofitada pel grup Zeta, editor del setmanari *Interviú* (1976) i del diari *El Periódico* (1978). L'èxit de la decisió d'aquest diari (1998) de fer una doble edició, en castellà i en català —decisió compartida pel lleidatà *Segre*—, ha constituït l'esdeveniment barceloní més important de cara a la consolidació d'un mercat de premsa en català (90.000 exemplars), després de l'aparició de l'*Avui* (1976) i de la consolidació de notables projectes de final dels setanta, de base comarcal i en vies de creixement (*El punt*, *Regió 7*, *El 9 Nou*, etc.). En contrapartida, els anys vuitanta veurien la successiva desaparició de *Tele/exprés*, *Diario de Barcelona* —que tindria una breu reaparició en català—, *El Noticiero Universal* i *El Correo Catalán*. Mentrestant, la premsa de Madrid, especialment de la mà de l'edició barcelonina d'*El País*, aconseguia una considerable implantació i prestigi a Catalunya com mai abans no havia tingut.

Quant a la ràdio i la televisió, la modernització tecnològica (transistors menuts i barats, televisors en colors, vídeo, comandament a distància), la programació contínua, la individualització de la recepció i, en general, la modificació d'hàbits associats al seu creixent consum, han fet possible en un marc de multiplicació de l'oferta, l'emergència d'unes xarxes catalanes capaces d'una sòlida implantació, de naturalitzar la presència del català en l'audiovisual i de generar un modest *star system* local. A partir de les idees elementals emanades de l'àmbit de mitjans de comunicació del Congrés de Cultura Catalana (1977), del Congrés de Periodistes Catalans (1978) i de simposis com el de «Televisió i autonomia política» (UAB, 1979), de l'experiència d'una munió de projectes locals derivats de la consolidació del moviment de les emissores de ràdio municipals —imitat més tard per les televisions—, i de les urgències polítiques de la Generalitat, va ser creada, enmig de grotescos entrebancs per part de l'Estat, la Corporació Catalana de Ràdio i Televisió (1983). El seu impacte vertebrador del sector audiovisual i normalitzador de la llengua (sobretot amb TV3 i Catalunya Ràdio) va ser molt rellevant, fidelitzant una part de l'audiència i estimulant la publicitat o el doblatge en català. Però la legalització (1988) i la posada en marxa de les televisions privades a Espanya, en uns termes que impedièren l'emergència de projectes d'àmbit català, va diluir l'efecte anterior enmig d'una oferta molt variada en castellà. Una oferta que amb el satèl·lit i la digitalització ha anat creixent exponencialment.

La recuperació d'elements de capitalitat arran dels Jocs de 1992 d'una Barcelona que havia perdut iniciativa i pes cultural en benefici de Madrid durant els vuitanta, va permetre millorar la imatge de marca i la connexió internacional d'una part de la producció comunicativa catalana, especialment la més lligada a la creació i menys dependent d'una estructura industrial forta. Això va potenciar la creació d'infraestructures públiques i una certa mobilització col·lectiva d'adaptació quotidiana als més nous instruments de comunicació: televisió digital, telefonia mòbil, Internet. Però, tot i la creació del Comissionat per a la Societat de la Informació, una plataforma tan fonamental com la instal·lació del cable ha anat acumulant retard, el consens polític i social en matèria de política de comunicació no sembla possible, i no s'identifiquen símptomes clars —més enllà de la publicitat institucional— de reforçament del paper de Barcelona com un dels grans centres europeus de la societat del coneixement.

El desplegament de les noves tecnologies de la informació i la comunicació, i els processos d'informacionalització i de globalització aprofundeixen la hibridació i la desterritorialització de les cultures, i suposen un repte per a un país petit com Catalunya. Un repte, però també un camp d'oportunitats. Com més noves resultin les formes de comunicació i cultura futures, menys determinants seran moltes de les mancances heretades. Catalunya disposa d'una base d'empreses petites i mitjanes més aviat àgils en l'adaptació al canvi i habituades a incorporar coneixement a la cadena de valor. La gent ja sap per tradició que no pot esperar gran cosa d'institucions paternalistes i que sovint cal improvisar, trencar les rutines, mutar. A més, hi ha el llegat del mestissatge, la tradició de mercadeig i la importància del turisme, amb una població jove d'un nivell d'instrucció i d'un poliglòtisme acceptables... En resum, doncs, no hauríem d'imaginar-nos completament mal col·locats per fer front a la nova civilització informacional.

Avui, al quiosc, el sistema català de comunicació continua perdent la batalla. A les ones aguanta, però s'hi mou en minoria. Als mercats de les indústries «clàssiques» de la comunicació (música, cinema, videojocs) hi té un lloc marginal. Canviar les tendències amb un impuls suficient només serà possible comptant amb una decidida voluntat política i amb la mobilització de recursos públics i privats. Només amb un ampli i explícit compromís social en la defensa del patrimoni lingüísticocultural i comunicacional català el futur comunitari tindrà garanties de poder ser preservat, de mantenir viva la seva especificitat. La història ens mostra tot just, perquè, en les actuals circumstàncies, esdevé prioritari i imprescindible l'establiment d'una política nacional consensuada de comunicació i cultura i el reforçament de l'entramat industrial i comercial que aquesta política exigirà. En definitiva, la lliçó de la història diu: infraestructures modernes, pacte polític, estimulació d'un sector comunicatiu privat, reforçament dels mitjans públics, inversions en educació i en equipaments per combatre l'exclusió, aposta per assolir algunes àrees d'excel·lència...